

Bartoněk, Antonín

Vzájemná integrace starořeckých dialektů a vznik nadnářečných útvarů

In: Bartoněk, Antonín. *Dialekty klasické řečtiny*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. [223]-226

ISBN 9788021049932

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123928>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

XIV. Vzájemná integrace starořeckých dialektů a vznik nadnářečních útvarů

Prvopočátky rozrůznění řeckých dialektů spadají jistě již do dob brzy po příchodu řeckého etnika do jeho pozdějších jihobalkánských a egejských sídel, k němž došlo na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. Kr. Není vyloučeno, že se již tehdy vytvořily základy hlavního členění řeckých dialektů, známého z 1. tis. př. Kr., na konzervativní dialekty západořecké (čili protodórské) a na progresivnější dialekty spíše východořeckého (či jihořeckého typu), jež se dříve či později začaly členit v nářeční typ protoachajský, protoiónský a protoaiolský. Někdy kolem r. 1400 př. Kr. začal však pravděpodobně do jejich vzájemných vztahů pronikat i integrační vliv tzv. mykénské řečtiny. To byl hovorový jazyk, který se utvářel kolem palácových center mykénských státních útvarů (zvl. v Knóssu, Mykénách, Thébách a Pylu) a pronikal do záznamů zapisovaných v těchto palácových centrech tzv. lineárním písmem B, a to v podobách vždy sice poněkud odlišných, ale v podstatě v poměrně jednotné, integrované podobě obecné mykénské řečtiny (čili tzv. mykénské koiné).

To byla první řecká koiné (obecná řečtina) v několikatisícileté historii tohoto jazyka. Rozvíjela se však asi jen po dvě stě let, je doložena na nápisech ze šesti palácových archivů (v Knóssu a Chanii na Krétě, v Mykénách, Tíryntu, Pylu a Thébách na řecké pevnině) a více než z desítky dalších mimopalácových nálezů. Po náhlém zničení mykénské civilizace někdy v letech kolem r. 1200 př. Kr. vyšla však tato koiné rychle z užívání.

Tzv. „temná staletí“, která poté následovala, přinesla do řecké dialektologie nové momenty v souvislosti s komplexem postmykénských migrací, jež se tehdy uskutečnily, a vyvolala další rozsáhlé nářeční členění ve všech čtyřech shora uvedených nářečních skupinách (tj. íonské, aiolské, achajské /neboli arkadokyperské/, a rovněž i dórské).

Toto nové členění však začalo být po několika stoletích, v období stabilizace jazykových a etnických poměrů v staré Egeidě, znovu vystavováno dalším integračním jazykovým vlivům v souvislosti se sílící integrací etnických a společenských poměrů v klasickém a předklasickém Řecku kolem poloviny 1. tis. př. Kr.

Několik prvních projevů této integrace:

a) Ačkoli Hérodotos I 142 udává, že se řečtina v maloasijské Iónii zřejmě ke konci 1. tis. př. Kr. členila do čtyř regionálních nářečí, neexistují v dochovaných nápisech z íonských maloasijských lokalit žádné konkrétnější náznaky takového nářeční diferenciaci.

b) Nápisy z Olympie jsou v archaickém období, tj. např. v 6. stol. př. Kr., psány v místním elejském dialektu, totiž místo původního dlouhého η se tu píše dlouhé $\bar{\alpha}$ (srov. např. attickou záporku $\mu\bar{\eta}$ jako $\mu\bar{\alpha}$ anebo attický optativ prézenta

εῖη jako ěā). Na pozdějších nápisech ze 4. stol. př. Kr. ustupují však takovéto tvary zpětně starším tvarům attickým; elejština tedy nyní v tomto směru podlehla integrujícímu vlivu attičtiny — a tato tendence se takto stala předobrazem tendencí, které vedly o nějakou dobu později k vzniku tzv. helénistické koiné.

c) V celé řadě dialektů dochází ke značnému kolísání hláskoslovných i tvaroslovných jevů, jež je do značné míry projevem střetů mezi různorodými tendencemi a ve svých důsledcích postupně vede k dalšímu jazykovému vyrovnávání.

Toto vyrovnávání směřovalo od konce 4. stol. př. Kr. pod nadvládou Makedonců k prosazení obecné řečtiny iónskoattického typu jako víceméně jednotného jazyka helénistického období. Na rozdíl od běžného názoru nebyla však ve skutečnosti cesta k helénistické koiné tak přímá. Na základě důkladného rozboru starořeckých raně helénistických napsů musíme pro období na konci 4. stol. a v podstatě v průběhu celého 3. století př. Kr. předpokládat existenci přinejmenším čtyř od sebe oddělených nadnářečních útvarů, které se tehdy utvářely cestou jazykové integrace na více či méně odchýlných nářečních základech:

1) Iónskoattická koiné, spočívající na dialektu z Athén a jejich attického okolí, jejíž počátky jsou spojeny s obdobím rozsáhlé athénské námořní nadvlády v oblasti Egejského moře. Rychlé rozšíření tohoto obecného řeckého jazyka bylo umožněno zejména rozhodující kulturní převahou attické prózy kolem roku 400 př. Kr., jež se potom v 2. polovině 4. století prosadila jako vedoucí komunikační prostředek mimořádného dosahu na makedonském dvoře Filipa II. a Alexandra Velikého, a to tím spíše, že vlastní makedonština byla zřejmě jazyk značně blízký archaické řečtině tzv. severozápadního typu.

Tato iónskoattická koiné vycházela v podstatě z attičtiny s určitou iónskou příměsí (tak zejména proti zdvojenému attickému -ττ- v slovech jako ἐπέττω se dávala v této koiné přednost geminovanému -σσ-, doloženému v iónském ἐπέσσω, stejně jako se proti attickému χερσόνησος „poloostrov“ s mladším asimilovaným -ρρ- preferovalo starší -ρσ- z iónského χερσόνησος. A po vítězství makedonských zbraní nejprve v Řecku (Chairóneia v r. 338) a poté i v Egyptě a na Blízkém Východě (do r. 330) se tato koiné rozšířila ve všech Makedonci ovládnutých blízkovýchodních oblastech. Rychle překryla v příštích stoletích i zbylé regionální řecké dialekty, i když s určitými výjimkami (zejména se dlouho udržela lakónština na jižním Peloponnésu, jejíž byzantský výhonek, tzv. tsakonština, se dodnes zachoval v málo přístupných východních oblastech pohoří Parnónu). Rovněž v Egyptě se až do sklonku starověku udržovaly místní varianty helénistické koiné. Určitou variantu koiné reprezentoval i jazyk, jímž jsou psány spisy Nového Zákona.

2) V počáteční vývojové fázi helénistického období vznikaly i některé dórsky zabarvené nadnářeční formace. Přes jejich zřetelně dórskou bázi v nich nacházíme i attické rysy, i když s různou intenzitou v různých dílčích geografic-

kých oblastech a v různých časových horizontech. V souvislosti s tím je možno v raně helénistickém období rozlišit přinejmenším tři dílčí varianty dórské koiné:

2.a) Peloponnéská čili achajská koiné, jejíž vznik souvisí s rozšířením tzv. achajského spolku. Byl to úřední jazyk spolku vzniklého kolem r. 280 př. Kr. na severním Peloponnésu a v některých přilehlých oblastech tamnější krajiny zvané dodnes Achaia. Spolek dosáhl největšího rozkvětu kolem poloviny 3. stol. př. Kr. a rozpadl se po porážce Římany v polovině 2. stol. př. Kr. Nejstarší doklady achajské koiné pocházejí z korintského a megarského území, časem však achajský spolek obsáhl velkou část Peloponnésu, zejména Arkadii, rozšířil se však i do Lakonie a Argolidy. Písemné doklady této koiné sice příliš nepřesahují rámec více méně úředních dokumentů, její obecně dórský ráz a široce dórské geografické doložení však asi předpokládá i značné mimoúřední uplatnění tohoto spolku. Achajská koiné spočívala na tzv. „mírně dórské“, pravděpodobně korintské nářeční bázi, jejímž základem byl fonetický protiklad mezi primárním \bar{e} , \bar{o} v otevřené podobě (např. v $\epsilon\theta\eta\kappa\epsilon$, $\epsilon\delta\omega\kappa\epsilon$) a nově vznikajícím sekundárním \bar{e} , \bar{o} zavřeným (srov. $\phi\acute{\iota}\lambda\epsilon\iota$, $\acute{\iota}\pi\pi\omicron\upsilon$).

2.b) Severozápadní neboli aitólská koiné, která byla úředním jazykem aitólského spolku. Ten vznikl již ve 4. stol. př. Kr. jako federace několika měst v Aitólíi. Během 3. stol. př. Kr. se rozšířila jeho působnost jak do dalších oblastí středního Řecka (přes západní i východní Lokridu a Fókidu až na jih Thessalie), tak i do západní části Peloponnésu (do Élidy, Messénie i na některé blízké ostrovy). Po stránce nářeční měla asi aitólská koiné za základ spíše dialekty z Aitólie či západní Lokridy než z Fókidy, v každém případě šlo však opět o dórštinu „mírného typu“ se zmíněným už protikladným dvojím \bar{e} , \bar{o} . Proti shora zmiňované achajské koiné má však aitólská koiné v dat. plur. u konsonantických kmenů výraznou „severozápadní“ inovační koncovku $-\omicron\iota\varsigma$ (srov. např. $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\iota\varsigma$); naopak předložka $\epsilon\upsilon$ si tu podržela — vedle své řecké vazby s dativem ve významu lokálního „v“ — i svou akusativní vazbu ve směrovém významu „do“ (která je ovšem ve většině řeckých dialektů rozšířena do podoby $\epsilon\iota\varsigma$).

2.c) Sicílsko-dórská koiné, která se po rozrušení prvotních chalkidských kolonií na Sicílii stala po rychlém ekonomickém i politickém rozkvětu Syrákús na počátku 5. stol. př. Kr. víceméně jednotným jazykem valné části Sicílie. Syrákúsy byly založeny r. 734/3 Korinťany, šlo tedy v tomto případě o koiné s korintským, tedy rovněž „mírně dórským“ zabarvením, do jisté míry blízkým achajské koiné zmiňované sub 2.a). Oba typy této korintsky zabarvené koiné je však nutno navzájem rozlišovat, neboť vznikly každý jiným způsobem a jejich integrační proporce byly jistě aspoň zčásti rozličné.

Skutečnost, že všechny tři typy dórské koiné byly „mírně dórského“ typu, tj. že pro všechny tři bylo typické rozlišování mezi otevřeným a zavřeným \bar{e} a \bar{o} , byla velmi důležitá pro další vývoj. Stejně rozlišování bylo totiž charakteristické i pro iónskoattickou koiné, a tím se do budoucna otevřela možnost pro další, a to

tentokrát komplexní nářeční integraci někdy kolem začátku našeho letopočtu, kdy všechny tři dórské koiné nastoupily cestu k postupné integraci dórské koiné s koiné attickou. Tím se stalo, že se v počátečních stoletích našeho letopočtu někdejší dórské dialekty často lišily od převažující íonskoattické koiné nanejvýš pouze uchováváním původního dlouhého $\bar{\alpha}$ v dórských slovech jako $\acute{\alpha}$ $\kappa\alpha\lambda\acute{\alpha}$ $\nu\acute{\iota}\kappa\alpha$ proti attickému výrazu η $\kappa\alpha\lambda\eta$ $\nu\acute{\iota}\kappa\eta$.